

Ljubljanska kotlina kot z žico obdana arena z gladiatorji

Tone Kralj Doslej neznana slika je doživela javno premiero po zahtevnem restavriranju – Na ogled je v kontekstu drugih slikarjevih vojnih in družbenokritičnih del

Domet umetnosti Toneta Kralja stoletje po njegovem vstopu na likovno prizorišče ostaja privlačna tema za raziskave z različnih zornih kotov umetnostne zgodovine in drugih strok. To se kaže tudi na razstavi *Kruha in iger: slikarstvo Toneta Kralja (1941–1945)* v Muzeju novejši in sodobne zgodovine Slovenije (MNSZS), v središču katere je njegova doslej neznana izslikana obsodba vojne, ki je vsebinsko ne bi bilo mogoče natančneje opredeliti brez vzporednega poznavanja dogajanja na področju vojaštva in njegove simbolike, denimo spreminjanja črte oznak uniform in opreme. Slika *Panem et circenses* sta v minulih letih restavratorki rešili izpod naknadnega premaza, na razstavi pa doživlja premierno javno vstajenje.

VOJKO URBANČIČ

Soavtorja razstave, ki pod eno streho združuje pomembna dela Toneta Kralja, ki redko zapustijo depoje MNSZS ali prostore preostalih sodelujočih slovenskih muzejev, sta hišna kustosa, umetnostna zgodovinarica Tina Fortič Jakopič in kustos ter vodja depojev Marko Ličina. Ker gre za nacionalno, katere jadra rada plahutajo v političnem pišu iz nasprotujočih si smeri, je ob kolofonu razstave zanimiva tudi sklepna navedba po dolgem seznamu zahval. Avtorja se zahvaljujeta tako Kaji Širok kot Jožetu Dežmanu in aktualni vršilki dolžnosti direktorice Nataši Robežnik; sodeč po zapisu je vodstvo muzeja projekt od leta 2020 vseskozi podpiralo ne glede na vsakokratnega najemnika direktorske pisarne. Značilno pripovedna umetnost Toneta Kralja povezuje,

četudi je tokrat v vlogi avtorja slike, ki govori ravno o nasprotnem, o razkolu med drugo svetovno vojno. Sodeč po najnovejši analizi je prizorišče tega Ljubljanska kotlina, metaforično spremenjena v areno z gladiatorji, obdana z bodečo žico.

Obsodba kolaboracije z okupatorjem

Današnji naslov slike, končane leta 1942, je latinski *Panem et circenses*, torej *Kruha in iger*, vsebina pa asociira tudi na rek *Deli in vladaj*. Prikazuje Slovence, postavljene v vlogo gladiatorjev, nad katerimi se s tribun naslajata Benito Mussolini, ki je upodobljen dvakrat,

Celo med drugo svetovno vojno si je Tone Kralj na freskah drznil upodabljati Mussolinija in druge fašistične ter nacistične like.

in neusmiljena oziroma kdaj ravnodušna množica. Med figurami gladiatorjev, katerih del se pobija, del pa navdušeno pozdravlja dirigente dogajanja na tribunah, so prepoznali pripadnike OF, sokola, slovenske kolaborantske Prosto-voljne protikomunistične milice (MVAC) oziroma belogardiste, dve osebi v uniformi vojske kraljevine Jugoslavije, ki ju napadeta tako OF kot protikomunistična milica, ležečega moža z razmesarjeno glavo na slovenski zastavi, ki predstavlja slovenski narod kot žrtev, ter morda celo slikarjev avtoportret v obliki odrezane glave, kakršnega iz umetnostne zgodovine poznamo

pri Caravaggu. Glavo v roki drži na prvi pogled težko prepoznavna oseba z okrvavljenim nožem in roko, ki je sicer v lovski opravi, a jo je mogoče zaradi detajlov in pozdrava dučju na tribuni prav tako povezati s kolaboracijo. »Ključ za branje Kraljevih del je tako včasih dobro skrit, k čemur je z redkobe-sestnostjo pripomogel že sam,« je v spremnem katalogu med drugim zapisal Ličina, ki je ikonografske elemente slike natančno identificiral na podlagi poznavanja vojaške zgodovine, predmetov, orožja, oznak na uniformah in drugega. O domnevni Kraljevi tragični samou-podobitvi, denimo, ugiba, ali je slikar s tem nemara hotel sporočiti, da mu glavna nevarnost ni pretila neposredno od okupatorja, temveč od rojakov.

Slika je mogoče interpretirati kot Kraljevo jasno obsodbo kolaboracije z okupatorjem. Okrvavljeni so le noži in sekira pripadnikov MVAC. V trenutku boja, ki ga prikazuje slika, so oni tisti, ki so zagrešili zločin.

Tone Kralj je nekoč po letu 1945 na drugi strani slike naslikal *Streljanje talcev*, 13. 10. 1942, ki je odsev eksekucije 24 talcev na nekdanji Cirl-Metodovi ulici v Ljubljani, po vojni Ulici talcev. Streljanje je bilo povračilni ukrep fašistov po atentatu na zadnjega bana Dravske banovine in poveljnika MVAC Marka Natlačna. Kraljeva upodobitev je bila predstavljena na razstavi Muzeja narodne osvoboditve, predhodnika današnjega MNSZS, ki so jo odprli leta 1952, natanko ob deseti obletnici streljanja. Podoba *Panem et circenses* se je na drugi strani slike ohranila pod sivim premazom. Kdo je premazal kompozicijo, tako da je bila še vidna, a večinoma neberljiva, ob tem pa jo tudi delno ob-

Slika *Panem et circenses* prikazuje Slovence v vlogi gladiatorjev, nad katerimi se s tribun naslajata dvakrat upodobljeni Benito Mussolini in neusmiljena, kdaj tudi ravnodušna množica. FOTO ARHIV MNSZS

rezal, in kdaj, ni znano. Morda je to storil sam Kralj, a njegova intenca ni znana. Konservatorsko-resta-

kar trikrat sodeloval na Beneškem bienalu (zatem mu je nov fašistični zakon udeležbo preprečil, znova se

znamenite protivojne slike, kot so *Rapallo*, *Cirkus Nazi* ali *Primorski kurent*. Te je seveda predstavil jav-

letu 1945. Daleč od kakega herojskega socrealizma, upodobila jo je kot predvino meščansko lenotico

sseskozi podpiralo ne glede na vsakokratnega najemnika direktorske pisarne. Značilno pripovedna umetnost Toneta Kralja povezuje,

lja slovenski narod kot žrtev, ter morda celo slikarjev avtoportret v obliki odrezane glave, kakršnega iz umetnostne zgodovine poznamo

ke ohranila pod sivim premazom. Kdo je premazal kompozicijo, tako da je bila še vidna, a večinoma nerberljiva, ob tem pa jo tudi delno ob-

rezal, in kdaj, ni znano. Morda je to storil sam Kralj, a njegova intenca ni znana. Konservatorsko-restavratorsko delo, ki jo je vrnilo med slikarjeva znana dela, je potekalo v sodelovanju z Restavratorskim centrom Slovenije, opravili sta ga Zoja Bajdè in Petra Bešlagić.

Drzna protifašistična nota

Slika kaže, kako se je slikarjev monumentalni, a hkrati izrazito pripovedni slog prilagodil obtoževanju vojne, fašizma in nacizma, njegova dela s tovrstno tragično tematiko pa kažejo tudi značilno ambivalenten odnos do Italije. So svojevrsten poklon njenim kulturnim vrhuncem, denimo renesansi, ki odmeva tudi pri Kralju, po drugi plati pa seveda izslikan upor in obsojba italijanskega zgodovinskega dna, fašizma. Sam je Italijo v krutih razmerah spoznal zelo zgodaj, pri komaj sedemnajstih, ko je bil proti koncu prve svetovne vojne mobiliziran in je kot avstro-ogrskega vojak doživel krvave boje pri reki Piavi. Kasneje, malo pred izbruhom druge svetovne vojne, ko je že žel mednarodno priznanje in med drugim od leta 1926 do 1930

kar trikrat sodeloval na *Beneškem bienalu* (zatem mu je nov fašistični zakon udeležbo prepredil, znova se ga je udeležil po vojni, leta 1954), se je pred grožnjami v domačem okolju umaknil v Benetke in Rim, kjer je študiral arhitekturo.

Na drzno protifašistično noto njegove umetnosti v okviru poslikav v cerkvah na Primorskem, ki jih je nadaljeval tudi med vojno, je pred leti opozorila celostna študija Egon Pelikana, objavljena v knjigi *Tone Kralj in prostor meje*. Avtor je v njej strnil Kraljevo »slovensko nacionalno markacijo prostora« na Primorskem, izjemen podvig izjemno delavnega slikarja, ki je v nizu cerkva od Dekanov na jugu do Višarj na severu ustvaril poslikave s slovensko simboliko in vzpostavil trden simbol kljubovanja fašizmu ter raznarodovanju. Prepovedano slovensko besedo je nadomestila slika, slovenska po slogu in vsebini.

Celo med drugo svetovno vojno si je na freskah drznil upodabljati Mussolinija in druge fašistične ter nacistične like, ob teh podobah na javnih mestih so v primorskih vaseh, kjer se je skrival med vojno, na skrivaj nastajale tudi njegove

znamenite protivojne slike, kot so *Rapallo*, *Cirkus Nazi* ali *Primorski kurent*. Te je seveda predstavil javnosti šele po vojni. Razstavo teh del je pripravil leta 1945, a v njem izboru slike *Panem et circenses* ni bilo. Zdaj so še z nekaterimi drugimi vojnimi slikami, denimo *Bežečo materjo* in *Ilegalci*, zbrane v MNSZS, kjer izbor seže tudi v zgodnejše etape njegove družbenokritične umetnosti, v trideseta leta. K podobam *Južina*, *Rudarska mati*, *Vojni invalid* in drugim.

Nekaj pozornosti je v izboru deležna tudi njegova žena Mara Kralj, seveda prav tako umetnica in med vojno sodelavka OF, spoznati je mogoče tudi usodo predvojne prvakinja Jugoslavije v namiznem tenisu in vodje obveščevalne službe OF v Ljubljani Nede Geržinič - Srne, ki se je skrivala v hiši Kraljev do domobranske racije januarja 1945, ko so jo zajeli. Zatem so jo le nekaj dni pred osvoboditvijo s še 28 ujetniki usmrtili (domobranska policija je v Smrečju pri Turjaku pomorila skoraj celotno vodstvo OF Ljubljana). V izboru je njen portret, ki ga je Mara Kralj, ob raciji prav tako aretirana, naslikala po

letu 1945. Daleč od kakega herojskega socrealizma, upodobila jo je kot predvojno meščansko lepoticco.

Predstavniki nižjih družbenih slojev

Tone Kralj je v svojih delih izpostavljaj predstavnike nižjih družbenih slojev. Ti so vedno znova največje žrtve sistema, ki mu vlada elita, je zapisala Tina Fortič Jakopič. Božidar Jakac je njegovo delo opisal kot posvečeno socialni tematiki, življenju kmetov, tudi kritiki socialnih pravic in boju proti nasilju vseh vrst. Seveda je bil tudi ključni cerkveni slikar, ki je zmozel slovensko sakralno umetnost prepričljivo povezati s tedanjimi mednarodnimi trendi.

»Kljub jasnemu nasprotovanju fašizmu in nacizmu povojna oblast Kralja večinoma ni prepoznala kot zelo pomembnega pri boju proti okupatorju ali kot enega od pomembnejših umetnikov tistega obdobja. Njegova pozicija je bila zato ves čas nekje vmes; njegova umetnost je bila spoštovana, a ne prepoznana kot pomemben doprinos,« je zapisala Tina Fortič Jakopič.

Razstava združuje pomembna dela Toneta Kralja na vojne in družbenokritične teme, ki redko zapustijo depoje MNSZS ali prostore drugih sodelujočih slovenskih muzejev. FOTO SAŠO KOVAČIČ